

A cserbenhagyott ember

Az emancipatorikus projektum feladása a posztmodernizmusban*

Azt az emberképet javaslom elvetésre, amely a divatos posztmodern fejtegetésekből s ezek serény hazai importjából rajzolódik elő. Jellegzetesen lazák, ötletszerűek e fejtegetések, híven ahhoz a tételhez, hogy nincsenek többé paradigmák, metanarratívák, szabályok.

Nem foglalkozom a tőkemozgások globalizációjára hivatkozó gazdasági és politikai posztmodernizmussal, pedig könnyű volna lecsapni olyan pancser labdákat, mint pl. azt, hogy lejárt volna a nemzet, az állam, a háborúzás ideje, s egyáltalán: magának a történelemnek is vége.

Az emberre vonatkozó három ősi kérdés posztmodern megválaszolása érdekel. Mi az igaz? Mi a jó? Mi a szép? E kérdésekre a posztmodernizmus sorra olyan válaszokat kínál a tudományfilozófia, a morál és az esztétika diszciplínáiban, amelyek

1. tudományelőttiék,
2. moráelőttiék, illetve
3. esztétikaelőttiék.

A válaszok a megfellebbezhetetlenség arroganciájával hangzanak fel, pedig még az illető diszciplínákba való belépés sem történt meg. A kőművesek úgy veszik fel búsás díjazásukat, hogy fel sem emelték a kőműveskanalat.

1. A tudományfilozófia posztmodernizmusa

A posztmodern teoretikusok kellemes-kényelmes helyzetben vannak, mert állítólag megdőlt a tudományos tételek érvényessége, legitimitása, hiszen — bizonyításra sem szoruló axiómaként halljuk — mindenfajta

* Elhangzott a Friedrich Ebert Alapítvány 1999. ápr. 30.—máj. 1-jei, *Ezredvégi emberképek* c. seregélyesi konferenciáján. Az előadás műfajához híven filológiai hivatkozások nélkül summázom Lyotard, Feyerabend, Foucault, Rorty, Lacan, Deleuze és más felvilágosodás-ellenes teoretikusok gondolatait. — *H.M.*

metanarratíva is megdőlt. (Ilyen megdőlt metanarratívák lennének a vallások, a marxizmus, a freudizmus stb.)

Minden és bármi elmondható, így is csinálható, meg úgy is. A pusztá áruvá lett tudomány tételei tisztán denotatív kijelentések, amelyek egyenértékűek akár a velük ellentétes kijelentésekkel is. A tudományt immár nem kell, mert metanarratívák híján úgysem lehet, megalapozni, és nem cél a konszenzus kialakítása sem, mert nincsenek metanarratívák, amelyek a konszenzust aláfestenék.

„Szövegek”, „beszédmódok”, „diskurzusok” jönnek legfőljebb létre, amelyek úgy jók, ahogy vannak; rangsorolásuk, igazságvizsgálatuk, még akár műfaji besorolásuk is nemcsak hogy meddő, de szánalmasan dilettáns művelet volna. A művekért senki sem felel, mert azok önmagukat írják; a populáris horoszkópmsztika semmivel sem ér kevesebbet, mint az asztrofizikai kutatások. Divatbölcselek, mint Baudrillard vagy Eco, irodalmi „szövegeket” adnak közre, az irodalom pedig fuldoklásig telik álbölcseleti salakanyagokkal.

Jellemző a peirce-i szemiotikának és a wittgensteini nyelvfilozófiának az újabb fel- vagy inkább kihasználása. E két lényeglátó stúdium egészen posztmodern kiforgatásáig a társadalmi misztifikációk hatékony leleplezőjének bizonyult. A posztmodernizmus kezén azonban csupán tudományelőtti álláspontnélküliséget, relativizmust leplez. Legfőljebb immanens (társadalom)kritikára alkalmas immár mindkettő, hiszen zárójelbe kerülnek a denotációkon túlmutató minőségek. Pl. hűvösen azonosítani lehet egy afrikai törzsi ritust a hitleri Reichsparteigeländén rendezett őrvongással. Paglia joggal jegyzi meg: itt csupán semmi mással, mint önmagára reflektáló álfilozofálással van dolgunk.

Külön szót érdemel a husserli fenomenológiával való bánásmód is. Husserl stúdiuma minden ízében a felvilágosodás produktuma, és kevés rokonság fűzi a reá hivatkozó heideggeri miszticizmushoz. A posztmodernizmus kedvence természetesen Heidegger lett, és az a kevés is elfelejtődött, ami a heideggeri filozofálást annak kezdetén még a mesterhez, Husserlhez kötötte. A husserli filozófia kérlelhetetlen (bár tragikusan lehetetlen) lényegkeresése Heideggernél és főleg posztmodern híveinél abba a banalitásba torkollott, hogy minden megközelítés legitim, hiszen merő „diskurzus” mivoltában a lényegtől egyformán távol esik, attól minden minőségi különbség nélkül, egyöntetűen el van zárva. Az ember lényege tehát mindaz, foglalhatjuk össze, ami kívül esik a posztmodernizmus körkörös lényegkerülésén. Mellékessé válik a rákérdezés az ember lényegére, mert ez a kérdés — metanarratívába való ágyazottsága miatt — álláspontot, konnotációt implikálna. Így vált filozófiai fegyverténnyé a lemondás a filozófia fő feladatáról.

2. Posztmodernizmus a morálban

Az emancipatorikus projektumnak már azzal is bealkonyul, hogy a közösségeket a posztmodernizmus nem tudja másként kezelni, mint individuális atomok gyülekezeteiként, amelyek kommunikációs szempontból teljességgel egyenértékűek. Mivel pl. az osztályharc metanarratívája legjobb esetben is elhalványult, nincs értékritérium vagy eszme, de még mérce

sincs, amely különbséget tehetne a közösségek között. A kulturális modernség „explozív tartalmai” ezzel teljes mértékben hatástalanná válnak; a terrorizmus pl. éppen olyan „diskurzus” vagy „nyelvjáték”, mint a játszótéri fogócska vagy a menyasszonytánc.

A posztmodern morál eszménye a pusztá jó közérzet, függetlenül annak társadalmi tartalmaitól. A posztmodern „inkább tanácstalan és derűs, semmint intellektuális és boldogtalan” (Pethő Bertalan) — ami kísértetiesen emlékeztet az anyukák jótanácsára: „inkább légy buta, fiam, semmint túl okos és boldogtalan”. Az állásfoglalások teljes hiánya felelősségnélküliségből fakad. Ha minden társadalmi cselekvés kommunikációs értelemben egyenértékű, akkor nincs értelme felelősséget vállalni bármelyikért, mint ahogy állásfoglalásokra sincs szükség. Ez az apatikus morál azonban figyelemre méltó módon csap át normatív ítékezésbe, sőt, harcias jogérvényesítésbe, amint leszáll a tekintet az emberi lényeg pusztá szubsztrátumához, a biológikumhoz.

A biopolitika néven összesíthető kinyilatkoztatások azokra a társadalmi partikularitásokra vonatkoznak, amelyeknek kommunikációs egyenértékűsége éppen hogy nem nyilvánvaló különféle előítéletek, beidegzések, megrögzöttségek, illetve eltagadhatatlan másféleségek miatt. A posztmodernizmus — mint az várható — úgy lendül át a kívülálló felelősségnélküliség, illetve a harcias állásfoglalások logikai ellentmondásán. hogy meghazudtolja önmagát: úgy tagadja a metanarratívák érvényes fennállását, hogy maga kohol helyettük egy másikat a biológikumtól levezetett partikularitások túláltalánosításával. A hüvös és derűs leíró magatartás iziben sértett tombolássá változik, amikor valakik pl. kimutatják: vannak értékelhető különbségek fehérek, sárgák és feketék intellektuális képességei-készségei között; vannak értékelhető különbségek a férfi és a női szervezet hormonális, agyi stb. funkcionális működése között; vannak értékelhető különbségek egy afrikai sárkunyhó és a chartres-i katedrális építészeti színvonala között.

A (biológiai) egyenlőség túláltalánosítása — mint az várható — deficithez vezet a másik oldalon, a szabadság oldalán. (És még nagyobb deficithez a demokratikus, kulturális teljesítményelvek oldalán.) Az ember felszabadításának modern, felvilágosodás-szülte eszméje csupán az egyik nem, a női nem felszabadításának célkitűzésévé degradálódik. Paglia helyesen írja, hogy az újabb, posztmodern morálfilozófiában a feminizmus bitorolja a diszciplína eredeti, minden emberi lényre vonatkozó emancipatorikus küldetését. Rákacsintani és nőkollégára nagyobb bűn, mint lopni vagy hazudni; a tudományos előmenetelt jobban károsítja a hagyományosan himnemben használt általános alany, mint a gondolatkifejtés tévessége vagy feleslegessége; a női jogok bármiféle bővítésére vonatkozó követelés per definitionem diadalmaskodásra van ítéltve.

A társadalompolitikává, államideológiává előlépő biopolitizálás sajátos eszköze a pozitív diszkrimináció, amely a hitlerista-sztálinista előzményekkel mit sem törődve lobbant új életre a posztmodern moráltól bejárt államokban. Másutt fejtettem ki részletesen egy fekete filozófus, Thomas Sowell nyomdokain járva, hogy az Amerikában „affirmative action”, „diverzitás” vagy „multikulturalizmus” néven futó pozitív diszkriminációs kvótarendszer miként termeli újra és súlyosbítja az egyenlőtlenségeket, ahelyett, hogy felszámolná őket, nem szándékol, de annál komolyabb diszfunkciókkal teté-

ve a bajt mind a kedvezményezettek, mind a hátránnyal sújtottak oldalán. Ennek az előadásnak a céljait tökéletesen kielégíti, ha megjelölöm azt a két szempontot, amely miatt a posztmodern morál megreked a morálelőttiségben, s ezzel elárulja küldetését, cserbenhagyva a morál szubjektumát, az embert.

A morálelőttiségben való megrekedés egyik forrása a kollektív (biológiailag megalapozott) jogok szupremáciája, szemben az individuális jogokkal. A feketebőrű nő előnyben részesítése csöppet sem személyes kiválóságot honorál, hanem az illető személynek egy-egy preferált kollektívumhoz való pusztá tartozását. Kollektívumnak azonban nincs, nem lehet morálja! Különösen nincs, nem lehet morálja egy-egy biológiailag körülhatárolt kollektívumnak. Kollektívum nem lehet aljas, nem lehet becsületes, nem lehet megbízható — ezek az attribútumok a maguk morális töltetével csakis egyénekkkel kapcsolatban értelmesek, tartalmasak. A biopolitizálás szubjektumai kollektívumok, méghozzá morális érdekekkel felruházott, s ezen érdekek alapján preferált kollektívumok — függetlenül bármiféle individuális, vagyis morálisan csakugyan értelmezhető attribútumaiktól.

A morálelőttiségben való megrekedés másik forrása politikailag is figyelemre méltó, nem csupán a tiszta elmélet szempontjából. A biopolitizálás ugyanis sok tekintetben a posztmodernizmus fellépése előtről datálódik. Emlékeztetek a hatvanas évek polgárjogi mozgolódásai, amelyek a feminizmus akkori hullámával is összefonódtak. Mind a polgárjogi, mind a feminista mozgalom szívesen hivatkozott arra, hogy az elnyomottság hatóköre biológiai jellegű, s ez misztifikáció mivoltában súlyosan ellentmond a felvilágosodás emberi egyenlőség eszméjének. A cél — nagyon helyesen — az volt, hogy az emberek børszinre, nemre, vallásra stb. való tekintet nélkül essenek át elbíráláson, vagyis hogy individuális érdemeik, gyarlóságaik elbírálása során *ne számítson* az, hogy biológiailag, vagyis morálelőtti tekintetben milyen kollektívumoknak a tagjai.

A posztmodern biopolitizálás ezzel szemben elérte, hogy az individuális érdekek-gyarlóságok elbírálása helyett *semmi más ne számítson*, mint az, hogy az illető személyek biológiailag, vagyis morálelőtti tekintetben milyen kollektívumoknak a tagjai. Nem kell hosszasan fejtegetnem, milyen kardinális a szembenállás a polgárjogi mozgalmak és a posztmodern biopolitizálás között. És azt sem, hogy ez a szembenállás voltaképpen a morál és a morálnélküliség között feszül. Politikailag a misztifikációk lebontásának követelménye áll szemben egy újfajta, biológiai misztifikáció felépítésével.

3. Posztmodernizmus az esztétikában

A jellegzetes posztmodern műre szétesettség, törmelékszerűség jellemző, ami egyenesen következik az alkotófolyamat vállalt spontaneitásából, javítatlanságából, verbális vagy vizuális grammatikátlanságából. (Feltétlenül megjegyzendő, hogy ilyen jegyek a modernizmus bizonyos áramlatait, például az aktivizmust is jellemezték.) Itt is el-elhangzik a hivatkozás a „nagy egész”, vagyis az éppen szóban forgó metanarratíva állítólagos szétesésére. A „bárhogyan lehet csinálni” eszménye, amely morális felelősségnélküliséggel egészül ki, voltaképpen kongeniálisan vezet el effajta

alkotófolyamathoz. A termék kulturálisan értelmezhető ugyan, de nem mérhető össze a korábbi műalkotásokkal, annál is kevésbé, mert az eredetiség eszményével szemben teljes polgárjogot nyert a pajkos vagy izzadságszagú másodlagosság, az ötletelen-szellemtelen epigonizmus és eklekticizmus, a korábbi alkotásokból bevarrt idézetek technikája stb. A „mindenki művész” elve — a műtárgy fogalmának megkérdőjelezésével együtt — a végtelenségig demokratizálta a termékek létrejöttének folyamatát, de egyúttal ki is emeli a termékeket a valamirevaló esztétikai vizsgálódás tartományából, hiszen nincs értelme esztétikai mércéket alkalmazni olyan „művekkel” kapcsolatban, amelyekből még a megalkotottság és az eredetiség, vagyis az esztétikai megformálás minimuma is hiányzik.

Még hathatósabban számolja fel önmaga létjogát a posztmodern esztétika a befogadói esztétikára tett túlzott hangsúlyával. A modern kultúrkritika még transzcendálni tudta az elemzett jobb-rosszabb műalkotásokat, és újabban épp emiatt marasztaltatik el az „elitizmus” vétkében; a posztmodern esztétizálás azonban — közönségpártiságát, „demokratizmusát” fitogtatva — eleve képtelen a transzcendens kritikára, hiszen ha a befogadói esztétika értelmében annyiféle „olvasata” van egy műnek, ahány olvasója, nincs alap az „olvasatok” hierarchizálására, s még kevésbé van alap éppen a kritikus vagy esztéta „olvasatát” irányadóvá ütni. A posztmodern esztétizálás, mint az várható, nem tehet egyebet: épp olyan másodlagossá, szétesetté válik, mint amilyen másodlagosak, szétesettek maguk a „művek”. A vizsgált művel való teljes szellemi és stílárius azonosulás — amely már a közös grammatikatlanság és olvashatatlanság miatt sem hozhatja el a szándékolt demokratikus eredményt — annál is könnyebben kivitelezhető, mert a közös mindennapiság talaján a tudományelőtti könnyebben azonosul a művészetelőttivel, mint amilyen könnyű lenne összemosni a mindennapiságon kivüleső tudományt a hasonlóan autonóm művészettel.

Szembetünő az esztétikaelőttiség pl. a médiakutatásokban, amelyek kísérletet sem tesznek az immanens kritikán való túllépésre. Sőt, még a lehetséges immanens kritikát is elszabotálják azzal a lepkekönnyű, derűs apológiával, amely mindent úgy üdvözöl, ahogy az éppen van: egyenlőségjelet tesz mondjuk Aphrodité és Nastasya Kinsky között, ahogy azt a reklámfotós tette.

A posztmodern moráelőttiség azokból az esztétikai stúdiókból is kiütöközik, amelyek az erkölcsi szempontok teljes mellőzésével elemzik újra és rehabilitálják „ez is csak egy vélemény a sok közül” alapon pl. a totális rendszerek kultúráját. Botho Strauss, Nolte és mások nyomdokain a hitleri kultúrpolitika derűs apológiájának magyarországi korifeusa is akadt. A „diskurzusok” teljes kommunikációs egyenértékűségének elve, valamint az a másik, hogy a messzemenően toleráns kritikus lehetőleg semmit se vonjon tagadásba, nem is vezethet logikusabb eredményhez.

Ha a művek nem állíthatók hierarchiába, mert mindegyik egyformán megfelelő, akkor nem is lehet más, semmitmondóbb vezérelve a posztmodern esztétizálásnak, mint az, hogy a mű olyan „jelenlétet” érzékeltessen, amely „működik”. A „működő jelenlét” terminusában sikerült meglelni azt a varázsigét, amelyből a tudománynak, a morálnak és az esztétikumnak még az igénye is hiányzik.

Összefoglalás

A posztmodern tudományfilozófiát, morálfilozófiát és esztétikát valló, azt keblükre ölelő értelmiségiek prémiumként üdvözlik, hogy — klasszikus funkciójukat, az emberi emancipáció elősegítését tekintve — munkakörük lényegében megszűnt. A diszciplínák komoly, felelősségteljes műveléséről lemondva behódoltak egy olyan tartalmatlan és jelentéktelen kultúrának, amely mindenkor jelen volt ugyan, ám transzcendens kritika híján ma sokkal masszívabban van jelen, mint valaha. Megpróbáltam bemutatni, hogy csalóka a posztmodernizmus hite, hogy az így affirmált kultúra demokratikusabb a korábbiaknál. Adorno már egy korábbi kultúrállapotról is ezt írhatta: „A kultúra a materialisztikus áttetszőséggel nem becsületesebbé vált, hanem közönségesebbé.”

A posztmodern tudomány, morál és kultúra a jobb napokat látott közönységet a mélységnek az érthetlenséggel álcázott pótlékával eteti. A kultúra posztmodern kritikája a legjobb esetben is csak immanens része annak, amit bírálnia, transzcendálnia illenék. Hosszabb fejtegetést kívánna, amely végképp nem való egy összefoglalás keretei közé, hogy a posztmodernizmus végső soron a mindennapi attitűd álcázott, de annál áthatóbb (és álságosabb) országlását jelenti egy-egy jobb napokat látott diszciplínában. Míg a kor kultúrájától, amely olyan, amilyen, dőreség volna önmaga transzcendálását várni, joggal várhatjuk el a kor teoretikusaitól a bírálat kedvéért való kívülhelyezkedést a mindennapiságon. Megpróbáltam bemutatni, hogy ezt a gesztust még a rend kedvéért sem hajtották végre a posztmodern teoretikusok, hacsak érthetetlen habarék-nyelvüket nem tekintjük annak.

A felvilágosodás legfőbb projektumának, az emancipatorikus projektumnak egy durva félreértésen alapuló szüneteltetése mindennél jellemzőbb a posztmodernizmusra. De miért éppen a földolgot értelmezné helyesen, amikor a részleteket illetően is tévedésben van? Óreg hiba a felvilágosodásban kizárólag a huszadik századi szörnyűségek, s egyáltalán, a vak technológiai uralom, a környezetpusztulás stb. előkészítőjét látni. Súlyos következményekkel jár, ha a modernizmust, amely a felvilágosodás kritikai értelmezésén alapszik, cinkossággal, bűnrészességgel gyanúsítjuk a vészterhes következményeket illetően. A felvilágosodás dialektikájában Horkheimer és Adorno félreérthetetlenül kimondja, hogy a felvilágosodás *kritikája* „a felvilágosodás pozitív fogalmát hivatott előkészíteni, amely kioldja azt a vak uralomhoz fűződő kapcsolatából”. A posztmodernizmus tévedése éppen abban áll, hogy eltolja magától a felvilágosodás pozitív fogalmát, s ezzel mintegy végzettszerűvé hazudja a felvilágosodás és a vak (technológiai) uralom kapcsolatát.

A felvilágosodás legfontosabb, emancipatorikus projektuma — minden posztmodern szabotázsakció, és minden misztifikációs látszatkeltés ellenére — érvényben van. Az, hogy elárulták, és szubjektumát, az embert cserbenhagyták, éppenséggel fokozza aktualitását.